

Assens Kommune

Helnæs Made – naturperlen i Assens kommune

Af Mads Syndergaard

Foto: Mads Syndergaard

Made er et fynsk ord, der stammer fra olddansk. Det er beslægtet med det engelske meadow og det tyske matte, og bruges om et græsbevokset, ofte fugtigt område. På Fyn udtales ordet ofte ”Ma’e”; her betegner det især et strandengsareal.

På Helnæs ligger Assens Kommunes fineste ”Ma’e”. Den del, der ejes af Naturstyrelsen er på 280 ha, og den har været drevet med naturen som omdrejningspunkt siden 2012.

Geologi, historie og anekdoter

Efter sidste istid var Helnæs Made en lavvandet bugt. Efterhånden som Lillebælt åd sig ind på skrænterne N og S for bugten, aflejredes stadigt længere buede strandvolde fra S mod N, og den således afsnørede bugt tilsandede og blev mere og mere lavvandet. I 1780’erne besluttede den lokale rigmand, storkøbmand, skibsreder med mere Niels Ryberg på det daværende Frederiksgave Gods (nu Hagenskov Gods) at hjælpe naturen på vej, ved at lukke den sidste åbning mod havet og så småt begynde at pumpe vandet ud af den derved opståede strandsø. Niels Ryberg havde udviklet sin interesse for landvindingsprojekter gennem kontakten med Schimmelmand-greverne i Kronjylland – det var dem der stod for afvandingen og dræningen af de store søer i Lille Vildmose, som også sidenhen er blevet givet tilbage til naturen. Både Ryberg og Schimmelmand-familien havde i øvrigt tjent en del af formuen på datidens meget lukrative trekantshandel med Vestafrika og Vestindien, hvor europæiske eksportvarer sejlede til Vestafrika for der at blive udvekslet med slaver. Disse sejlede over Atlanten til sukkerplantagerne i den nye verden, og de samme skibe bragte sukkeret til Europa, hvor der var en umættelig appetit på dette nye luksusprodukt.

Efterhånden som teknologiske fremskridt gjorde pumperne mere effektive op gennem nittenhundredetallet, blev hele Helnæsmaden afvandet, drænet og opdyrket, så kun de oprindelige strandvolde længst mod vest, og nogle områder der anvendtes til ralgravning mod sydvest, undgik ploven.

I 1996-97 blev en mindre del af Maden overtaget af det daværende Skov- og Naturstyrelsen og udlagt til naturprojekt, og i 2009 købte staten en af Helnæs’ store gårde, hvorved man dels gennem dette direkte køb, dels gennem en større jordfordeling, fik resten af maden på fællesskabets hænder. I 2012 høstedes det sidste korn på maden, og allerede samme efterår begyndte man at få vished for det store naturpotentiale som her var under udvikling.

Dengang Maden som helhed var under ploven, pumpedes vandet til kote - 1,75.

Beskyttelsesstatus

Helnæs Made er en del af Natura2000 område ”124”, der også omfatter hele havområdet V for Maden, til en afstand af ca. 3 km fra kysten. Derudover er store dele af området §3 beskyttet, på grund af tilstedeværelsen af de beskyttede naturtyper Strandeng, Riggær, Surt overdrev, Kalk overdrev, Tidvist våd eng, Mose og Sø. De tidvis våde enge har på Helnæs Made deres største samlede udbredelse på Fyn.

Helnæs Made er ejet af Naturstyrelsen og drives med naturen som omdrejningspunkt. Foto: Mads Syndergaard.

Genopretningsprojekt, drift

Projektet er gennemført som et EU-LIFE tiltag i årene 2010 til 2013. Vandstanden i området er hævet fra den fremherskende kote -1,75, som var en realitet efter afvandingen, til i dag maksimalt kote -0,8. Fordi store dele af området ligger under havets overflade, er der ikke udsigt til at pumperne på et tidspunkt ikke vil være nødvendige længere – arealets status som §3 område tilsiger, at tilstanden skal bevares som den er, og det kan kun opnås med pumpernes hjælp. Pumpestationen finder vi i det nordvestlige hjørne af Maden, og et sindrigt system af kanaler og opstemninger sørger for det rette vandniveau i de forskellige dele af området.

Flere stigningsbord rundt i området giver mulighed for finjusteringer, efterhånden som ny viden om områdets biologiske og hydrologiske dynamikker indhøstes. Af hensyn til arterne strandtudse (*Epidalia calamita*) og stor vandsalamander (*Tristurus cristatus*) er der gennemført opgravning/afskrab rundt omkring, for at skabe de lavvandede vandhuller som især førstnævnte er knyttet til.

Området helårsafgræsses ekstensivt med ”robuste kvægracer”, således at plantedækket i februar/marts er minimalt, og vedopvækst kan holdes nede, men ikke mere end at de mange sjældne blomster får en chance for at blomstre og sætte frø i vækstsæsonen. Tilskudsfodring undgås så vidt muligt undtagen i hårde vintre, og selv her må den kun finde sted på arealer der tidligere har været brugt til agerjord, for at holde tilførslen af næringsstoffer udefra på et minimum. Som en del af driften gennemføres af og til rydninger af vedopvækst og opvækst af Rynket rose (*Rosa rugosa*), og det afryddede materiale fjernes inden afbrænding, igen af hensyn til den næringsfattige natur i området. Når der ind imellem høstes hø i området, fordi kreaturerne ikke kan følge med tilvæksten, fjernes høet også fra markerne.

Almindelig Ryle/Engryle (*Calidris alpina*) er én af de arter som man håber vil vende tilbage til Maden som ynglefugl. Den er talstærkt til stede i træktiden. Foto: Mads Syndergaard.

Prøver har i øvrigt vist, at fosforindholdet i jorden er så forholdsvis lavt, at det ikke er nødvendigt at udføre særlige tiltag for at nedbringe dette yderligere – biologerne har helt enkelt vurderet, at den ønskede overdrevsvegetation har gode forhold med den sammensætning af næringsstoffer som allerede findes i jorden.

Fuglelivet

Allerede inden Helnæs Made blev omlagt fra landbrugs- til naturområde, rummede arealet store flokke af rastende gæs i vinterhalvåret, ligesom de uopdyrkelige arealer i SV-enden havde enkelte ynglepar af de danske strand- og strandengsarter, såsom Dobbeltbekkasin, Rødben, Strandskade, Vibe og Stor Præstekrave. Der blev i halvtredserne, hvor dræning og indvinding til landbrug ellers var på sit højeste, tilmed registreret ynglende Engryle, Stor Kobbersneppe og Brushane, og håbet er at disse sjældne ynglefugle over tid vil vende tilbage. En art der allerede er dukket op som ynglefugl er Klyde, og der er muligvis potentiale for at også Stor Kobbersneppe, som yngler både i Jylland og på Sjælland, men formentlig endnu ikke på Fyn, kan vende tilbage.

Efter 2012 er området i vinterhalvåret blevet fast tilholdssted for store flokke af især Grå- og Bramgæs, og der ses af og til mindre flokke af Blisgæs. Både Sang- og Pibesvaner gæster området, og det er sikkert Fyns bedste lokalitet for Mosehornugle om vinteren – måske slår et par sig ned for at yngle en dag? Hjejler og Viber raster i pæne flokke om efteråret, Havørne ses dagligt i Maden hele året, og Vandrefalke næsten lige så ofte, ligesom både Rørhøg og Blå Kærhøg er til stede hhv. om sommeren og om vinteren. Endelig benyttes Maden som rastepads for flokke af Pibe-, Grav- og Skeænder, og havet vest for Maden rummer Toppet Skallesluger, store flokke af Ederfugle, og af og til smågrupper af Havlit. Engene gæstes af Gul og Hvid Vipstjert, og i trækperioderne ofte af Stenpikker.

Det er bl.a. potentialet som ynglelokalitet for den rødlistede (EN – endangered) Mosehornugle som har været med til at trække EU LIFE-midler hjem til finansiering af naturgenoprettelsesprojektet på Helnæs Made – nu mangler vi blot beviser for at arten har tænkt sig at samarbejde.

Flora

Helnæs Made rummer flere sjældne orkideer: ægbladet fliglæbe, kødfarvet gøgeurt, maj-gøgeurt, sump-hullæbe og ikke mindst mygblomst, der kun findes ét andet sted på Fyn, og i øvrigt er opført som ”EN”, endangered eller truet, på EU’s Rødliste. Vandstandshævningen i forbindelse med naturgenoprettelsen i 2012 har udvidet det område som er interessant for disse arter, og de har kvitteret med at vende tilbage i pæne tal. For at sikre arealerne mod tilgroning udføres egentlig landskabspleje, både maskinelt og med kødkvæg. I erkendelse af at det er helårsafgræsning der virkeligt gør en forskel når køer skal bruges til naturpleje, har Naturstyrelsen selv indkøbt 5 dyr af den robuste race Galloway – disse går sammen med flere andre robuste racer, og sørger for at arealerne græsses i bund sidst på vinteren, så den lysåbne tilstand kan bevares. Samtidig holdes det samlede græsningstryk relativt lavt, så kvæget ikke nedtramper og æder alle de sjældne planter i vækstsæsonen.

Mosehornugle (*Asio flammeus*) på en hegnspæl i Maden. Nogle vintre kan der være 5+ ugler i området på en gang. Foto: Mads Syndergaard.

En Mosehornugle flyver over Maden på en diset vinterdag. Bemærk de gule øjne, det lyse ansigt og den hvide bagkant på vingerne. Foto: Mads Syndergaard.

Padder

Helnæs Made rummer arterne strandtudse og stor vandsalamander. Status for begge arter synes at være ukendt (efterår 2018).

Vandplanter

En stor del af det aflejrede materiale i den gamle fjord som sidenhen blev til Helnæs Made, består af gamle muslingskaller. Disse er som bekendt næsten udelukkende opbygget af kalk, der som materiale har sat sit tydelige præg på miljøet rundt om i Maden. I de kalkrige søer finder vi således de sjældne Kransnålalger, der netop er knyttet til et kalkrigt miljø, og i næringsfattige småsøer tillige søpryd, svømmende sumpskærm og vandportulak.

Signaturfugl: Mosehornugle

Mosehornuglen er måske den enkeltart der tiltrækker flest fuglekiggere til Helnæs Made, i hvert fald i vinterhalvåret. De senere år har der hvert år været kortere eller længere perioder, hvor indtil flere individer har holdt til i de nordlige og vestlige dele af Maden, og selvom det hvert år har været muligt at tilbringe mange timer derude uden at møde uglerne, har mange alligevel fået uforglemmelige oplevelser med dem. Området har på mange måder karakteristika som burde gøre det til et oplagt sted for Fyns måske første ynglepar i en årrække, men indtil videre har der så vidt vides ikke været "bid".

Mosehornuglen er en meget sjælden ynglefugl i Danmark, med måske færre end ti par totalt, de allerfleste af disse i Vestjylland. I træk- og vinterperioden står det lidt bedre til; her kan man være heldig at møde disse dagaktive og karismatiske ugler rigtig mange steder, men selvfølgelig især fouragerende over gode strandengsområder. De mætte ugler sidder ofte gemt i det lange, visne græs på jorden, og er så ualmindeligt svære at opdage, men når de bliver sultne begynder de at bevæge sig rundt over området. Så kan man være heldig at se dem komme elegant flaksende på karakteristisk uberegnelig kurs, afbrudt af pludselige drej mod jorden hvis noget spiseligt dukker op. Byttet bliver ofte fortæret siddende på prominente pladser i terrænet, så alt i alt gælder det om at træffe ugleerne når de er sultne, hvis man vil have et godt kig på dem.

De ugler der opholder sig i Danmark om efteråret og vinteren er sikkert trækgæster fra den skandinaviske halvø. De ankommer sent om efteråret, og rejser tidligt nordpå igen, så de bedste måneder at lede efter dem, på Helnæs og andre steder, er vintermånederne december, januar og februar. De fleste ugler dukker op efter gode ynglesæsoner i Norge og Sverige, og Mosehornuglen kan lægge helt op til 14 æg, hvis der er rigeligt med føde, så bestanden kan virkelig tage nogle gevaldige udsving.

Identifikation af Mosehornugle kan være lidt drilsk hvis man ikke har øvelsen; den kan forveksles med Skovhornugle, der er identisk i størrelse, og ligner meget når den kommer flyvende. Skovhornugle har dog orange øjne i modsætning til Mosehornuglens gule, den har længere ”horn” på toppen af hovedet, og den er generelt lidt mørkere i fjerdragten. Det mest anvendte kendetegn vil dog ofte være tidspunktet på dagen, og lokaliteten, fordi Mosehornugler er dagaktive og desuden jager i det åbne landskab, mens Skovhornugler mest er nataktive, og jager i lysninger i skoven. Ingen af sidstnævnte kan dog anvendes som sikre ID-kendetegn, fordi Skovhornugler selvfølgelig også af og til flyver om dagen, og Mosehornugler af og til fouragerer i lysninger i skoven. Men hvis man ser en ret lys, langvinget ugle på jagt over strandengen – så er det sikkert en Mosehornugle!